

БАСНОПИСЕЦЪТ ПОДВЪРЗАЧОВ

Вихрен Чернокожев

За литературната критика той твърде дълго беше „най-малкият брат от народните приказки“. „Но парадоксалното е — ще признае в спомените си К. Константинов, — че сами другите братя го смятаха за по-голям от тях — и Димчо Дебелянов, и Николай Лилиев, и Христо Ясенев, и Георги Райчев — всички от онова творческо поколение, което дойде след П. П. Славейков, Яворов и Кирил Христов и на което той беше стожерът.“¹

А серафичният Николай Лилиев с удивление и синовна признателност ще каже: „И не е ли някак странно: най-самотният поет, който сме имали, бе станал нещо като духовен баща на неколцина млади. . . , които възпита в своето училище за скромност. „Бащата“ съпътствуваше в Стара Загора и в София Георги Райчев, от „бащата“ диреше съвети Димчо Дебелянов; „бащата“ чакаха да чуят и тогавашните най-млади — Константин Константинов, Никола Янев, Петко Атанасов, Георги Машев, Коста Кнауер.“²

Така е било някога. Днес мнозина знаят Димитър Подвързачов единствено като образцов преводач на руската класика — Гогол, Лермонтов, Толстой, Грибоедов, Достоевски. . . И само толкова.

Справедлива е, мисля, оценката на Христо Радевски, че с „гражданското си поведение той сам даде известен повод за временното си забвение“³. Човекът Подвързачов невинно е живял в съгласие с твореца Подвързачов, но ние наистина нямаме никакво право „заради прижизнените му заблуждения да се откажем от ценното, което ни е оставил“⁴. В културната история на един народ нищо не бива да бъде забравено, никой не бива да бъде забравен.

Трябваше ли да чакаме строгият съд на времето да спаси най-ценното в разноликото творчество на Подвързачов, та да разберем, че то е имало и има какво да каже на нашия днешен ден? И докато критическото съзнание все още хамлетовски мъдрува „да бъде или да не бъде“, неговата лирика, неговите сатирични стихове, басни, фейлетони, публицистика, мисли и парадокси мълчаливо търсят своето място.

По мое дълбоко убеждение най-ценното в творческата биография на Димитър Подвързачов след войните, а и в цялостното му развитие като сатирик са неговите басни.

¹ К. Константинов. Път през годините. 2. изд. С., 1966, с. 40.

² Н. Лилиев. Димитър Подвързачов. — В: Н. Лилиев. Съчинения. Т. III. С., 1964, с. 32.

³ Хр. Радевски. Димитър Подвързачов. — В: Д. Подвързачов. Избрани произведения. С., 1975, с. 7.

⁴ Пак там.

Писани главно през 1932—1933 г. във в. „Македония“ и „Щурец“, те се появяват точно в момент, когато традициите на българската басня като че ли са позабравени и тя се е превърнала едва ли не в класическа литературна вкаменелост. Не е ли закъсняла амбицията на Подвързачов да актуализира словото на баснята, да му върне оная привлекателност, която то е имало през Възраждането?

Мисля, че неслучайно той е включил басните в богатия си арсенал от сатирически оръжия. Обикновено тя се явява там, където прекият социален протест вече трудно може да се изяви в открита форма. В този смисъл Подвързачовите басни е трябвало да изиграят оная роля, която някога са играли социалните му стихотворения от времето на неговите младежки увлечения в идеите на народническия социализъм. Само средствата са различни — целите остават едни и същи.

Спецификата на жанра — преди всичко неговата иносказателност, публицистична острота и подчертана сатирическа насоченост — несъмнено е повлияла за този своеобразен късен ренесанс на едно от най-древните словесни изкуства върху българска почва.

В основата на по-голяма част от Подвързачовите басни лежат познатите ни още от Крилов и Лафонтен⁵ класически сюжетни схеми. На пръв поглед изглежда, че Подвързачов просто продължава една отминала вече традиция на побългаряване на класическите басни, която е така характерна за дейността на редица възрожденски книжовници и най-вече за творчеството на Петко Славейков.

Само че Димитър Подвързачов съвсем не се задоволява да облече чуждия сюжет в български костюм и да го постави в типично българска среда. Той се отнася съвършено свободно към класическите образци, прекроява баснените структури по своему, изпълва ги с ново, съвременно социално съдържание и така в края на краищата създава самостоятелни художествени произведения.

Ето например неговата басня „Щурец и мравка“. Още като прочетем заглавието, у нас възниква подозрение: не е ли това същата оная басня, която през Лафонтен и Крилов е дошла до нас чрез няколко авторизирани превода на дядо Славейков? Знаем я от детските си години, тя е учила не едно поколение читатели на ум и разум и вече сме я приели като наша, българска. У Крилов в същност герой на баснята е водното конче („попригуна стрекоза“), а Славейков го заменя с по-близкия до нашия народ образ — олицетворение на шурца.⁶

Подвързачов, разбира се, използва Славейковия вариант на баснята, но съзнателно преиначава познатата сюжетна схема. Неговото баснено повествование прозвучава необичайно, защото неочаквано намираме щурца и мравката с променени роли, а това вече измества и полюсите на моралното въздействие в съвсем друга посока. Оказва се, че нещурецът, а мравката е попаднала в беда и през една „неслучава“ година тя трябва да търси своя стар познат, за да измолви от него жито за прехрана. Но някогашният безгрижен полски артист и бохем вече се е превърнал в надут и важен „държавен мъж“, който отдавна е забравил глада, защото е заменил славата си на лирически поет срещу спокойното чиновнишко животуване.

Досадна и невъзможна работа е да се разказва мерена реч в проза, но ако все пак се опитвам да предам по този начин съдържанието на първата част от пространната Подвързачова басня, правя го само за да се види нагледно колко изненадващо различна е тя от познатите ни класически варианти. Но отликите

⁵ Вж. А. Л. Муратов. Димитър Подвързачов и Лафонтен. — Изкуство и критика, 1942, кн. 10, с. 413—416.

⁶ С. Баева. Просвещение и национално своеобразие. На материал от развитието на българската басня през Възраждането. — В: Литературен процес и художествено творчество. С., 1974, с. 128.

съвсем не свършват дотук. Ето как приключва необичайният диалог между двамата реца и мравката:

— Аха! За житце! Имаш ли партийна книжка?

— Що рече? Книжка? Аз не знам...

— Щом нямаш, нищо няма да ти дам!

— Тук членска книжка има всяка мишка!

Тогава — хайде вън! Дома си пак иди

и мързела си победи,

за други път да се научиш

как можеш житце да получиш!

Традиционната заключителна морална поанта тук като че ли липсва, но то в същност не е поднесена наготово, а е „разтворена“ в диалога. Дори и най-небрежният читател ще се досети, че стрелите на сатирика са насочени срещу каторжната политическа действителност в някогашна България, където хората са се ценели не според способностите им, а според партийната им принадлежност.

Подобни мисли ли внушава и друга Подвързачова басня — „Слон и мънчич“. „Криловското“ в нея е твърде малко. Само персонажите са същите, но събитият ход на нещата отново ни напомня за мрачното политическо ежедневие в 30-те години.

Подвързачов съвсем не се е задоволил с това, с което Крилов се е задоволил — да порицае глупавото самочувствие на палето, което лае подир слона. В дръвното поведение на нахалното кученце той открива основания, които дори не си е предполагали. Грамадният слон се страхува от малкото пале, защото самият той е безпартиен, „пък даже малко опозиция“, затова смирено обяснява:

— Но чуй! Макар и да изглежда май на хъш,

но то отдавна е държавен мъж

и стар член на младежката дружина...

Не е трудно да се забележи, че в повечето случаи Подвързачов пренебрегва класическите изисквания на баснения сказ. Той безцеремонно го оголва, лишва го дори и от смокиновия лист на езоповия език и назовава нещата направо, без да се опитва да ги маскира с кожата на разни зверове.

Неговото въображение свободно се отдава на асоциативната игра, но тя никъде не е самоцелна. Подчертавайки сходството на самонадеяното глупаво пале с членовете на младежката дружина, Димитър Подвързачов отправя своята ирония на съвсем точен и понятен за съвременниците му адрес — младежките фашистки организации на Ал. Цанков от рода на „Съюз на българските легиони“, в чиято среда българската буржоазия е отглеждала и възпитавала голяма част от своите държавни кадри.

„Министър и оставка“ е поглед от другата страна към тъмните ъгли на тогавашния общественно-политически живот. В нейната най-обща сюжетна схема могат да се открият далечни прилики със „Смъртта и дърваря“ на Лафонтен. Само че Подвързачов не се стреми да подражава на изящния галски дух на неговите басни, а създава една актуална сатирично-разобличителна творба, наситена с атмосферата на конкретния политически момент.

Лафонтеновият бедняк-дървар, който едва мъкне сноп дърва, тук се е превърнал в министър-председател, изгърбен под чувала на „държавната управа“. Безпомощен да се справи с безредието в страната и с множеството социални проблеми, които чакат разрешение, той най-после лицемерно призовава „госпожа Оставка“, но... само за да му помогне на товара.

Неочакваните сближения и съпоставяния на явления от съвсем различен порядък тук надхвърлят границите на чисто комичния ефект. Тази басня е писана през 1933 г. и за тогавашния читател е било повече от ясно, че баснописецът е взел под прицел народняшкото правителство на Мушанов, което по това време е на власт, води открито реакционна политика и довежда страната до остра икономическа криза.

Явно Подвързачов не върви по утъпканите коловози на Лафонтеновата мисъл. Вземайки чуждия сюжет, той го преобразява до неузнаваемост, населява го с познати (макар и вече само от историята) герои на една отминала обществена действителност.

„Смъртта и дърварят“ на Лафонтен, е най-общо казано, възхвалява на живота, докато у Подвързачов няма нищо подобно. Неговата басня „Министър и оставка“ е злъчна сатира на някогашните политически нрави. С иронична усмивка той наблюдава отстрани лудия „от скомина за власт“ държавен мъж, който подскача около чувала на министър-председателя и гори от нетърпение да се докопа някак до него:

... Аз, аз, аз!

Да ви помогна на товара?

Готов съм на превара!

И със условията съм готов:

финанси, вътрешно, благоустройство, пощи,

и друго някое ресорче още,

което ще отстъпите с любов

за коалиция!

Ще кажете, какво пък толкова, просто въображението на сатирика Подвързачов му е помогнало да си досъчини в нашенски стил Лафонтеновата история. А в същност не е съвсем така. Подвързачов не пренася механично българската действителност върху чуждата сюжетна канава. Неговата великолепна способност за асоциативно мислене му помага да открие в традиционните баснени персонажи нови, неподозирани черти, които дават възможност много неща от живота да се видят под съвсем друг зрителен ъгъл. Затова Подвързачовите басни са изградени върху съвършено различна относително самостоятелна и независима от оригинала идейно-естетическа основа.

Това, което най-много отличава баснописеца Подвързачов от неговите предходници в тази област, е силната с а т и р и ч е с к а насоченост на басните му. Наистина тя е често явление в басненото творчество на Петко Славейков, а по-късно и на Стоян Михайловски, но все пак у тях преобладава дидактично-просветителският или философско-морализаторският патос. Димитър Подвързачов е освободен от тяхното сковаващо влияние. Неговата цел не е да проповядва абстрактни морални сентенции, а да жигосва открито и без преструвки опакото в българския живот. В това отношение днес с право бихме могли да го наречем ученик и най-последователен следовник на Стоян Михайловски.

В една статия по повод смъртта на Михайловски през 1927 г. сам Подвързачов пише с искрено преклонение: „Древен философ и мъдрец, учен българин от благородния тип на Възраждането, гръмоподобен сатирик от международен мащаб — Стоян Михайловски няма в нашата литература нито предшественици, нито последователи.“⁷

⁷ Хамлет — принц Датски (Д. Подвързачов). Стоян Михайловски. — Демократически глас, бр. 1132, 4 август 1927.

В представите на мнозина литературни историци и до ден днешен Димитър Подвързачов е апологет на „чистото изкуство“. Може би с някои свои изказвания той сам е дал повод да му бъде прикачен подобен критически етикет, но цялостното творчество на сатирика никак не се примирява с подобна прибръзна оценка.

В „Баснописец и басня“ той сам ни разправя как веднъж свил в чантата един варен език и решил да избяга в гората, „далеч от всякаква тревога“. Но неочаквано срещнал там своята муза — самата Басня — и недоволен от десертьорството ѝ, сърдито се обърнал към нея:

Ти нямаш право ни на йота
да бягаш от живота!
По-скоро тръгвай пак със мен назад
към столичния град —
за теб там има работа премного,
макар че днес е доста строго. . .

За сатирика, който така осъзнава дълга си, наистина има доста работа, защото буржоазната действителност превръща много неща в герои на басни и го избавя от досадната необходимост да измисля. Животът му предлага неизчерпаемо разнообразие от сюжети, които и най-необузданото творческо въображение не би могло да съчини.

В най-добрите си басни Димитър Подвързачов е съвсем близо до суровата жизнена правда и тъкмо поради това те се отличават с по-голямо „многогласие“, отколкото лириката му. Там е събрано едва ли не всичко — историческата съдба на българина, неговата социална угнетеност, котерийните борби на буржоазните партии, многобройните преображения на духовната посредственост, пестри случки от ежедневиия бит. . .

Подвързачовите притчи са почти винаги актуални: те не забавляват читателя, а остро провокират неговото мислене, влизат в открит конфликт със спокойното еснафско животуване. Алегорията тук малко може да помогне, тъй като нейният рационализъм намалява до известна степен въздействието на жизнено-конкретния факт. Подвързачов избира друго, по-ефикасно средство. Той съзнателно и целенасочено п а р о д и р а класическите басни, заменяйки тяхната нравовъзпитателност със сатирично-публицистична острота; така те стават съвременни и заживяват втори живот.

Крилов и Лафонтен сигурно биха се ужасили, ако поне за миг можеха да видят как пренебрежително Подвързачов се отнася към строго установените канони на жанра. Много рядко той се съобразява с възприетия от векове схематически модел на баснената структура — експозиция, действие, кулминация, морал. И друго: действието в класическата басня се развива вън от времето, а у Подвързачов неговите координати, както вече видяхме, са пределно ясно и точно очертани.

В коментара към древния прогимнасматически учебник на Афтоний се казва, че баснята е „измислен разказ, който се явява образ на истината“⁸. С развитието на жанра колкото повече намалявала ролята на измислицата, толкова по-пълно се е приближавала баснята до жизнената правда. Ако проследим българската баснена традиция от Възраждането насам, ще видим, че този процес достига своеобразна кулминация в творчеството на Димитър Подвързачов.

Стремежът да насити басните си с повече злободневност понякога така го увелича, че той пресъздава в тях събития с нетрайно политическо или обществено

⁸ Цит. по М. А. Гаспаров. Басни Эзопа. — В: Басни Эзопа, М., 1965, с. 214.

значение, отшумели още преди да станат факт на времето, или пък се занимава с разни битови неуредици, които отдавна вече са престанали да бъдат злободневни.

За днешния читател басните „Лисица и грозде“, „Пенсионер и магаре“, „Случаят с Тристан Бернар“ сигурно няма да бъдат интересни, защото от тях е останала само красивата черупка на формата, от която съдържанието отдавна е изтекло. Но Подвързачов като всеки талантлив творец неведнъж е доказвал, че може да открие значимото художествено обобщение и в най-незначителния сам по себе си факт. Например идеята за баснята „Велможи и магарета“ се е зародила у него, след като видял в някакъв вестник снимка на трима министри, които при посещението си на о-в Халки край Цариград се фотографират, яхнали мулета.

В самия факт няма нищо особено. И все пак тази снимка е подтикнала творческото въображение на сатирика да заработи така, че на повърхността излиза скритата природа на нещата. Отношението човек — магаре само по себе си крие немалко възможности за комическо асоцииране. Духовито-насмешливо авторът предава „историческото“ увековечаване на т р и м а т а министри:

... извадиха се на портрет ш е с т и м а т а (!)

То беше кулминация неударжима

на творчески стремеж

и на душевен свръхсърбеж!

По-нататък Подвързачов надхвърля рамките на комичната антиномия, разкривайки оригинално, чрез „размислите“ на едно от магаретата, истинската същност на тези политически мъже, които дори и под министерските цилиндри не могат да скрият магарешкия си нрав. Като чете тая басня, човек неволно си спомня приказката за магарешките уши на цар Мидас:

И любопитното е, господа,

че даже ний да сме отгоре,

а те под нас,

пак ще излезе сполучлив портрет,

зашото, според както се говори, —

отколе време слушам аз,

че във велможеския си съвет

така те помежду си се тренират.

Безспорно е умението на Подвързачов и в най-обикновените делнични неща да открива готови сюжети за басни, както е например в „Баснописец и грамофонни плочи“, „Човекът в ресторана“, „Жената или мъжът“ и др. За мен обаче най-сполучливи са ония негови басни, в които той умело пародира Лафонтен и повече Крилов, тъй като руската баснена традиция е по-близка до нас.

Това съвсем не е нещо ново — още у Аристофан басненият сюжет се превръща в повод за умно пародииране. Подвързачовият пародиен стил има обаче една съществена особеност — той засяга не само сюжета, композицията, персонажите, а прониква дълбоко в живееца на баснения разказ, дискредитира идеята му, разрушава неговата морална философия, за да издигне на нейно място друга — коренно различна, в която се оглежда уродливото лице на неговото време, но която, макар и по косвен начин, воюва за славейковското „извоюване на човека в българина“.

Лилиев, макар и да е бил най-близкият приятел на Подвързачов, така и не е успял да разбере напълно защо той — отличният познавач на творчеството на

Пушкин, Тютчев, Блок, Балмонт, до края на живота си повече е обичал да цитира и хвали Николай Агнивцев. Може би строгият класически вкус на Лилиев му е попречил да види дълбокото родство между пародиста Подвързачов и пародиста Агнивцев, който е притежавал безпощадния дар да връща чрез пародиите си поезията към грубата реалност. Неслучайно пародийният стил се налага в басните на Подвързачов, а няма да бъде пресилено, ако кажем, че той оставя забележим и траен отпечатък върху цялото му творчество.

Великолепна е Подвързачовата пародия на баснята „Орел, рак и щука“. Всеки от нас се е смял заедно с Крилов и дядо Славейков над опърничавата неговорчивост на животните. У Подвързачов този проблем е не само морално-етичен, но вече и общественно-политически. Традиционната баснена ситуация е така преосмислена, че макар и да изглежда неправдоподобна, засяга съвсем актуално котерийните политически нрави и убедително разобличава разбойническия „сговор“ на онези политически мъже, които уж са се впрегнали да теглят държавната кола, но се интересуват само от собствената си изгода:

— На всички баснописци много здраве!

Да ни описват колкото си шат,

под път, над път,

да ни осмиват и клеймят!

За техния хатър не щеме

кола да теглим — нямаме туй време.

Наистина пред нази е колата,

препълнена докрай,

със всякакви неща за ядене богата,

преизобилна — същи рай.

За гола слава нямаме амбиция,

затуй навлизаме в колата трима —

за всички има! —

И правим коалиция, —

ще кажат: безидейна! —

Възможно е, но — дейна!

С особена настойчивост сатирикът Подвързачов руши условностите на класическата рационалистична жанрова схема, не без горчивина иронизира нейния просветителско-моралистичен патос, който вече е безпомощен пред бруталността на новото време. Добродетелите сякаш са напуснали човешкото общество и винаги са се преселили на въображаемия остров Утопия.

Някога Лафонтен е написал баснята си „Два гълъба“ в прослава на обичая и другарството. У Подвързачов тя е насочена срещу онези нашенци, за които мечта на мечтите е дългосрочната командировка в чужбина. Съвсем съзнателно Димитър Подвързачов смъква идеята на Лафонтеновата басня от нейния висок пиедестал до убийствения прагматизъм на ежедневието. Каквато и да е обаче предварително избраната посока на сатирична деформация, авторът винаги има пред вид карикатурното в българската действителност, където над всичко се простира една обидна за човека шуро-баджанашка философия:

...роднините ти гледай да са големци!

Каквото и да си несретник,

банкрут по всички направления —

все пак ти ще получиш назначение;

я депутат, я някъде съветник...

(„Три изхода“)

Столетия са минали от времето на Езоп, Лафонтен, Крилов, друга е действителността, други са и баснените герои. Затова не се учудвайте, че Подвързачов е накарал петела от „Петел и бисер“ да лакейнички пред опитния доставчик-рушветчия; или пък, че алчният хитрец в „Кокошката със златните яйца“ е станал далеч по-изобретателен от своя събрат и е продал на държавата „безплодната перната/да си я трие на главата“. Магарето от известната басня „Магаре и славей“ се е преобrazilило в мастит литературен критик от в. „Литературен маневрист“, който напразно се мъчи да скрие своята профанщина под маската на професионализма.

Тези басни са непретенциозни драски, в които липсва значителното художествено обобщение, но те все пак са поглед към сенчестата страна на живота, където лирическата поезия по-рядко се претрашава да надникне.

Най-сериозни поражения търпи баснописецът Подвързачов там, където се опитва да „пришпее“ към баснения разказ официозните политически доктрини. За съжаление в някои басни той е платил тежък данък на политиката на българската буржоазия срещу съседните балкански страни и — макар и в една единствена басня — срещу Съветския съюз.

Понякога от разобличител на патриотарските крясъци на буржоазната пропагандна машина той се превръща в нейна жертва, зальгвайки се с илюзията, че служи на някакви надкласови, надпартийни интереси в името на един твърде общ нравствено-етичен максимализъм. Тъкмо в тая исторически обречена илюзия е колкото неговата вина, толкова и неговата беда.

По-добре би било тези басни изобщо да не съществували, но ето че съществуват и нямаме право да минем покрай този факт тихомълком. Все пак те стоят много далече встрани от основния хуманистичен, сатирично-изобличителен патос на Подвързачовото баснено творчество и са обречени на забвение от самия живот.

Майсторството на баснописеца Подвързачов е преди всичко в неговата способност да насища и най-обикновената история с действителен, съвременен, общочовешки алегоричен смисъл. Ако прочетете „Американска басня“, че ви се стори, че това не е никаква басня, а по-скоро римуван разказ за това, как двама нетърпеливи младоженци, залутани из огромния небостъргач, все вървят един към друг, но така и не могат да се срещнат. Авторът като че ли се шегува с асансьорните приключения на своите герои. Но дълбоко в шегата, в комичната на пръв поглед ситуация е заложено нещо трагично:

Така до тридесет и седмия етаж
нагоре и надолу те летят
и пак не губят никога кураж. . .
Дали ще се догонят някой път?

Дватамата млади са едновременно и толкова близо, и толкова далече един от друг, че сякаш никога няма да се срещнат. Не е ли тяхното непрекъснато размиване една притча за това, как технизацията на съвременния свят все повече увеличава разстоянията между хората, обрича ги на отчуждение и самотност? Димитър Подвързачов сигурно не е мислил, че в „Американска басня“ ще предсмет един от най-актуалните проблеми на съвременното западно общество.

Подвързачовите басни от цикъла „Под чинара. Из разказите на Кючук Хасан“ имат по-друг, по-универсален характер. Тези малки източни притчи в стихове крият в същност размисъл за истината, за доброто и злото в света, за изменчивостта на съдбата, за живота и смъртта, за човешките пагубни страсти.

Неотдавна един критик написа обширна статия, в която се стремеше да убеди читателите си, че Подвързачов търси отговор на всички тези проблеми от пози-

пията на поет-макаронист, т. е. поет-безгрижник, за когото няма нищо свято, който над всичко се надсмива, всичко пародира. Дали наистина това е така?

В „Истината“ Димитър Подвързачов се надсмива над Сабрито, който с ентусиазъм се втурнал да помирява двама кавгаджии, но се върнал съвсем издраскан и даже „малко бит“:

Така върви, Сабри, открай дюнята:
уж истината е за всички свята
и хората от нея нямат страх,
но кажеш ли я право във очите —
стисни душата си между зъбите,
че има да ядеш зеде пардах. . .

Тук Подвързачов отрича не някаква универсална истина, не истината изобщо, а загатва за моралната нищета на своето време, което не търпи бодливите истини. В своята практика на сатирик той неведнъж е изпитвал на собствения си гръб какво значи да назоваваш нещата с истинските им имена. И въпреки че е получавал удари от всички страни, не се е побоял ясно и открито да посочи многобройните язви на обществената поквара тъкмо защото не по-малко от останалите свои събратя по перо е копнеел за красота и хармония в живота. Той не беше мизантроп, нито зъл, намръщен ювеналовец. Злият не може да бъде творец; истинското творчество винаги е любов. И Подвързачов дълбоко в душата си искрено вярваше, че „утре ще дойдат други хора, по-близки за човека, по-умни — и подобри“⁹. Но той не видя оная обществена сила, която бе призвана да осъществи неговия идеал.

Заслужава да се помисли защо Димитър Подвързачов е избрал за декор на своите басни от цикъла „Под чинара“ остатъците от някогашната пищна пишотата на Ориента. Той не ни разказва приказки от „Хиляда и една нощ“, не смайва въображението ни с вълшебни източни чудеса. С тънка ядовита ирония Подвързачов подиграва ленивите овехтели мъдрости на старите османлии, изважда наяве ориенталската леност на мисленето, която е сковала тогавашната българска действителност:

— Какво му мислиш? Зарежи кахъра.
Ела при мене тука на хасъра,
да си побъбриме филан-фъстък!
Кохърът е зехир. Живей със вяра!
Не му мисли! Каквото ти е зара!
Отровиш ли се от кахър — язык!

(„Под чинара“)

В статията на Владимир Свинтила, за която преди малко вече стана дума, се твърди, че тук блестял макаронически морал. Но ако наистина в някои басни „блести макароническият морал“, който превъзнася над всичко дребните радости на още по-дребния животец и не признава нищо друго освен „най-непосредствената реалност“¹⁰; ако човекът е унижен и подигран, Димитър Подвързачов не е виновен за това. Виновна е оная мрачна действителност, която отгледа и възпита неговите герои. Учудващо е все пак, че Владимир Свинтила не е забелязал дистанцията, която съществува между тях и техния автор.

⁹ Хамлет—принц Датски (Д. Подвързачов). Дом на журналистите. — Зора, бр. 359, 26 юли 1920.

¹⁰ Вл. Свинтила. Димитър Подвързачов — един макаронически поет. — Хоризонт (Стара Загора), 1976, кн. 2, с. 92—99.

Цялата ориенталска атмосфера в цикъла „Под чинара“ с малките кафененца, където между две кафета, под вечния съпровод на броениците се волят „философски“ разговори на един смешен сам по себе си турско-български език, е колкото реалност, толкова и алегория. Забавната анекдотичност на историите, които старите османлии си разправят под чинара, не може да скрие сериозните обществени и общочовешки проблеми, пред които в същност ни изправя сатирикът Подвързачов.

Истината е потъпкана, човешкото достойнство е погаврено. Спомнете си оная притча в „От зло — по-зло“, където, вместо да обесят осъдения Али, по султанска „милост“... побили го на кол. В „Ношта“ ще усетим тъжната усмивка на Подвързачов над човека, който отдавна е престанал да бъде господар на себе си, а се е превърнал в безволева играчка в ръцете на разни безскрупулни управници. Не е ли по тяхната мярка кроен кадията от „Пискюллия беля“, който изнамерил едно сигурно средство да обира народа? На всички задавал въпроса: „Кажи какво съм аз?“ Ако някой му казал, че е кадия, той отвръщал, че е пръч, ако му кажат, че е пръч, твърдял: „кадия съм“ — така глобявал всички наред. Най-последна намерила се една баба, която му казала истината в очите:

— Кажу какво съм? — я попитал той.

— Кой, ти ли? Нито пръч, нито кадия, —
саде беля си ти, хем пискюллия,
даяк заслужаваш, ама няма кой. . .

И нали е власт, кадията глобил старицата вместо два — пет алтъна. Но Подвързачовата присъда на самозабравилите се властници е съвсем ясна за читателите. Една друга история — с Мустафа шербетчиата, който всеки ден сменял боята на шербета, за да го угоди на клиентите си — тласка мисълта на сатирика в съвсем неочаквана посока и той обобщава:

— Ех, Мустафа! Ти имаш право, братко!
На този свят, за да живееш сладко,
боята трябва често да мениш!
И аз тъй правя тука, в хюкюмата;
според везира си меня боята —
и благодарен съм на тоз гидиш. . .

(„Мустафа шербетчиата,“)

Пак ще се върна за малко към статията на Владимир Свинтила, за да отбележа, че въпреки невярната основна теза, която критикът ревностно защитава, той е стигнал и до някои интересни наблюдения върху Подвързачовата поетика. Те засягат най-вече строфическото богатство на басните, изпълнени в „тържествени и прекрасни секстини, в органно звучащи октави, в барокови нони, които със самата си дължина предполагат философски и естетически концепции“¹¹.

Всичко това, съчетано с привидно делничните истории, които се разказват в басните, определя и пародирания характер на римата и строфиката им. Само че, както неведнъж вече подчертахме, пародийността в Подвързачовото творчество засяга не толкова формата, колкото съдържанието, идеята.

Ако приемем теорията на съветския психолог Л. С. Виготски, че в баснята е заложено зърното на лириката, епоса и драмата,¹² то Подвързачовите басни като че ли са най-близко до драмата. Не само заради живия диалог, в който преоб-

¹¹ В. Л. Свинтила. Цит. ст., с. 96.

¹² Л. С. Виготски. Психология искусства. М., 1968, с. 133.

ладава простонародната реч, а преди всичко заради онзи психологически драматизъм, който се заражда при сблъсъка на два противоположни светогледа, на две враждуващи морално-етични системи вътре в баснения сказ. От конфликта между тях се ражда и благородният сатирично-публицистичен патос в най-добрите басни на сатирика.

Едва като баснописец Д. Подвързачов най-после наистина откри себе си и разгъна най-пълно своя специфичен сатиричен талант. Неслучайно дори такъв строго академичен учен като Михаил Арnaudов, който рядко се е обръщал към съвременния литературен процес, е посветил обширна статия именно на Подвързачовото баснено творчество, подчертавайки, че басните му „явно носят печата на един оригинален дух и на една значителна дарба“¹³.

Димитър Подвързачов не само съживи най-добрите традиции на българската басня, но от средство за морална проповед я превърна в действена сатира срещу обществената поквара и многобройните преображения на духовната посредственост. Именно с басненото си творчество Д. Подвързачов ще си извоюва истински свое място в националната ни литература. Тук неволно ми идва наум казаното от Тончо Жечев в книгата му „Съвременни образи и идеи“: „В края на краищата важно в изкуството е да заемеш не първо, второ или трето място. Това не е спорт. Важното е да имаш свое място.“

Към лириката или към фейлетоните на Димитър Подвързачов нашият съвременник може би по-рядко ще се връща. Но басните му — убеден съм в това — ще се четат и ще се помнят.

¹³ М. Арnaudов. Димитър Подвързачов. — Българска мисъл, 1940, кн. 10, с. 537.